

NYELVMŰVELÉS

Hanyatlás-e ez?

Folyóiratunk legutóbbi számában (185—6. l.) *Hanyatlás a nyelvművelésben* címen megjegyzéseket írtam az erdélyi magyar nyelvművelésben tapasztalható elernyedésre, hanyatlásra vonatkozólag. Mivel az erdélyi napilapok közül egyetlen napilap tűzte ki célul maga elé a nyelv ügyével való rendszeres foglalkozást, a többi csak hosszabb-rövidebb hozzászólás alakjában egyszer-kétszer foglalkozott ezzel a fontos üggyel, mondom ezért annak az egyetlen napilapnak, a Keleti Újságnak, a nyelvművelő buzgalmát vizsgáltam meg és állapítottam meg abban bizonyos sajnálatraméltó hanyatlást. E cikkemre a kérdéses napilap f. é. 144. számának 12. lapján *Nyelvművelődsi?* címen olyan hangú válasz jelent meg, amelyre itt, e folyóiratban semmiképpen sem felelhettem. Ezért válaszómmal a Keleti Újságot (156. sz. 10—11. l.) kerestem fel. Válaszómban kiemeltem, hogy készségesen elismerem ugyan a kérdéses napilapnak az erdélyi nyelvművelésben való nagy szerepét, de megállapítottam azt is, hogy e nyelvművelő buzgóságban részben érthető nehézségek miatt az utóbbi időben kétségtelen hanyatlás mutatkozott. Ezt az állítástomat mind e folyóiratban megjelent cikkem, mind a Keleti Újságban közzétett válaszóim írásakor tényekre alapítottam. Mikor ugyanis a bírálóba kezdtem, előttem állottak a Keleti Újságnak azok a sorai, amelyeket *Anyanyelvünkért* rovatában olvastam: A Keleti Újság ezennel mozgalmat hirdet és *állandó rovatot* nyit a magyar nyelv istápolására. Rovatában *hétről-hétre* meghányja-veti nyelvünk legégetőbb kérdéseit (1936. 86. sz. 7. l.). Mivel a rovatot a múlt év folyamán néhányszor nélkülöztük, karácsonykor sem jelent meg, az idei számokból a 7., 31., 37., 73., 78., 84. és 90.-ből és ezek közt a húsvéti ünnepi számból is hiányzott, nem állapíthattam meg mást, mint hogy *a kezdeti buzgósághoz képest valóban hanyatlást látok a Keleti Újság nyelvművelésében.* A lappéldányok gondos vizsgálata arról is meggyőzőtt, hogy ugyanekkor a lapból más *állandó* rovat egyetlen egyszer sem hiányzott. E jelenség megint kényszerítő erővel csak egy következtetés levonására vehett rá, arra, amit multkori cikkemben leírtam. Hogy mindezt nagyon sajnálatosnak tartottam, azt, úgy hiszem, könnyű megérteni. Megérthető így az is, hogy az Erdélyi Múzeum szerkesztősége miért adott helyet ennek a cikknek, habár a Keleti Újság cikkírója e tényről „némi meglepetéssel” emlékezett meg. Megint, úgy hiszem, folyóiratunk szerkesztője nevében is, csak azokat a sorokat írhatom le, amelyeket a Keleti Újságnak írt válaszómban vetettem papírra: Az Erdélyi Múzeum, mint az erdélyi magyarság egyedüli tudományos szerve, kénytelen kötelességet teljesített és teljesít ezután is, amikor bírálatot mond minden olyan kérdésben, amely a tudományos megítélés fényezésére elkerülhet. De ugyanakkor nyugodtan kijelenthetem azt is, hogy e folyóirat szerkesztőjénél és nálam senki sem örülne jobban, ha a Keleti Újság folyóiratunkkal versenyezve buzgólna anyanyelvünk porból való felemelése, ápolgatása és szépíttetése érdekében. Sajnos azonban, hogy a szerkesztőség-

nek a 144. számban megjelent válaszát és a 156. számban közzétett viszontválaszokat kivéve, a nyári három hónapban a napilapnak mindössze két számában (138. és 168.) jelent meg egy-egy alig egy hasábnyi nyelvvelő cikk. A legutolsó öt vasárnapi, azaz a 174., 180., 186., 192. és 198. számában egyáltalán nem jelent meg ilyenfajta cikk. Ez a szomorú tény önmaga beszél; magunk ezúttal nem fűzünk hozzá semmi megjegyzést, de őszintén kívánjuk, hogy e jelenség csak pillanatnyi, nyári ellanyhulás legyen, és ezután a magyarság e legtekintélyesebb napilapja folytassa tovább is azt a mozgalmat, melynek jelentőségét már egyszer felismerte. *Szta.*

Egy nyelvvelő rendelet.

Nem Németországból idézünk ezúttal példát; nem onnan, ahol külön nyelvvelő intézmények vigyáznak a német nyelv épségére, tisztaságára és szépségére. Ott nemcsak a közszellem kívánja meg, hogy e kellékekre mindenki ügyeljen, hanem rendeletek kötelezik a magánosokat, intézményeket és üzleti vállalkozásokat az effélére. Ezúttal egy magyar nyelvvelő rendeletre akarjuk felhívni a figyelmet, az első fecskére, amelyik azt mutatja, hogy a felelősek, az ifjúság vezetői is kezdik belátni a nyelvvelés kérdésének fontosságát.

Pintér Jenő, a legnagyobb és legjelentősebb magyar irodalmi rendszerezés írója, mint a budapesti tankerület főigazgatója, ez év február 20-i kelettel az összes felügyelete alá tartozó iskolák igazgatóihoz címzett rendeletet adott ki a helyes magyar nyelvhasználat érdekében. „Nemzeti létünk egyik követelménye, — mondja a rendelet, — hogy nyelvünk tisztaságát és szépségét nemcsak megőrizzük, hanem rendszeresen fejlesszük is. A nyelvújítás kora óta állandóan törekszünk erre. A munka nincs befejezve, mert még mindig sokan vannak, akik a magyar nyelvet nem beszélik helyesen. Különösen feltűnő, hogy tanulóink közül igen sokan nem tudnak világosan, szabatosan, magyarosan beszélni. A tanulók magyar szókinccse egyes osztályokban feltűnően kicsi. Sok idegen szót és idegen eredetű kifejezést használnak.” Bár a Magyar Tudományos Akadémia sokat tesz a nyelvvelés érdekében, ez nem elégséges; „a nyelvtisztító munkából az iskolának is ki kell vennie a maga részét. Rá kell nevelnünk tanítványainkat annak belátására, hogy nyelvünk nemcsak drága kincsünk, de hatalmas összekötő kapocs is a nemzet szétszórt részei között.” E cél elérése érdekében felszólítja a tanári karok minden egyes tagját, hogy elsőrendű kötelességnek tartsa az anyanyelv ápolását. Irtani kell a felesleges idegen szavakat, a magyartalan kifejezéseket és fejleszteni kell a magyar nyelvérzéket. De a mellett, hogy erre minden órán törekedni kell, a magyar tanárnak külön órákon is kell foglalkoznia a nyelvtisztító munkával. Meg kell szervezni a tanulók között a nyelvőrző szolgálatot úgy, hogy a tanulók egymás hibáit vegyék észre és egymás nyelvi vétségeit javítsák. Az önképzőkörök, szavalókörök és más ifjúsági alakulatok is felhasználandók a cél érdekében való munkára. Megemlíti a rendelet azt is, hogy az egyik leánygimnáziumban egy Szép Magyarsággal Beszélők Egyesülete címet viselő társaság is működik a nagyfontosságú ügy érdekében. Végül felhívja a tanári karokat, hogy a cél megvalósítására vonatkozó tervezetüket két héten belül terjesszék fel. Azoknak a tanároknak nevét, akik az anya-

nyelv helyes használata ügyében kiváló tevékenységet fejtenek ki, az igazgatók a tanév végén jelentsék.

E felhívás, mely bátran nevezhető rendeletnek is, az anyanyelv őszinte szeretetéből fakadt. Milyen szükségünk volna nekünk is arra, hogy egyházi hatóságaink felhívják a tanítói testületek és a tanári karok figyelmét anyanyelvünk ápolásának fontos kérdésére. Sokat tehetnénk mi is, sokat kellene tennünk nekünk is, bármennyire nehezebb a helyzetünk. Sőt éppen azért, mivel bennünket nyelvi szempontból sokkal nagyobb veszély fenyeget, a védekezésnek is öntudatosabbnak és elmaradhatatlanabbnak kellene lennie.

Szta.

A. nyelvművelés hírei.

Az ezévi magyar könyvnapra Grill Károly könyvkiadóvállalata jóvoltából egy hatalmas, ötödfélszáz lapnál terjedelmesebb nyelvművelő kötet jelent meg *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus* címen. A kötetet Dengl János dr., a budapesti M. K. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának tanára, írta. Kétségtelen, hogy ez az első és legterjedelmesebb kísérlet a magyar nyelvhelyesség kérdésének tudományos összefoglalására. A munka egy általános és egy különös részre oszlik. Az elsőben az író a nyelv lényegének meghatározásával, a stilisztika és a nyelvhelyesség fogalmával, kapcsolópontjaik megjelölésével foglalkozik, a másodikban pedig a nyelvhelyességi kérdések hatalmas tömegét adja, amint azok a nyelvszerkezet, a kifejezés és szókincs vizsgálata során jelentkeznek. A nagy munkában a tájékozódást gazdag szó- és tárgymutató könnyíti meg. Mivel az író az egyes kérdések tárgyalásakor a vizsgált jelenségre vonatkozó könyvészeti utalásokat is lelkiismeretesen felsorolja, művében mind az avatatlan, mind a szakember jó tájékoztatóra talál.

A nagyenyedi ref. tanítóképző intézet nyári tanítói továbbképző tanfolyamán ez évben is szerepelt a magyar nyelvhelyesség kérdése 2 óras előadásban. Az intézet igazgatóságának gondosságáról csak elismeréssel emlékezhetünk meg.

Az E. M. E. székelyudvarhelyi vándorgyűlésének egyik előadása (*Anyanyelvünk épsége*) is a nyelvművelés kérdésének fontosságára mutatott rá.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület folyóirata is közölt eddig két számában nyelvművelő cikket *Brüll Emánuel* tollából „Beszélgetés az anyanyelvről” és „Idegen szavak árja a magyarban” címen. A folyóirat ezzel munkatervébe iktatta a honi természetjáró műnyelv figyelését és ápolását is.

Szta.

Tordahasadék vagy Tordai-hasadék?

A tavasszal egyik természetjáró társam előfizetési ívet nyomott kezembe. Az íven erdélyi természettudósaink egyik legképzettebbike, *Nyárády E. Gyula*, a Tordahasadék-ról írt művére hirdetett előfizetést. Nincs szerencsém személyesen ismerni Nyárádyt, és ezért a kiadandó mű címéről való helytelenítő véleményemet nem mondhattam el személyesen. Nem volt más választásom, mint hogy vélekedésemet az egyetlen itteni magyar nyelvű természetjáró folyóirat, az *Erdély* hasábjain írom meg. (1937: 37—38.) Cikkem alaphangjában kerültem minden olyan színt, amely személyében vagy tudomá-

nyában bánthatta volna meg azt, aki olyan dicséretreméltó feladatra vállalkozott, mint amilyen a *Tordai-hasadék* monografiájának a megírása. Azóta megjelent a kérdéses munka *A Tordahasadék* címmel. Ennek a tekintélyes műnek 185—187. lapján a szerző válasza méltatja az Erdélyben közzétett cikkeskémeket. Cikkének alaphangja azonban egészen más, mint az enyém volt. Fölényeskedik, csíp és vág, sőt — mint maga mondja — paródiáz is, de közben nem veszi észre, hogy mikor a nyelvészkedés talajára tévedve „az érvényben lévő (!) szabályok“, „az irodalmi adatok elsősége“, „a nyelv-érzék“, a logikusnak és logikátlanak minősített nyelvi jelenségek között járja különös táncát, a *paródiáz* lassan eltűnik a színtérről, és ott marad a *paródiáz* maga. Nem követhetem a könyv szerzőjét a szellemeskedéseknek azon az útján, amelyet maga a megértésre és megértetésre, úgy látszik, legmegfelelőbbnek tartott. Elmulasztom azt a könnyeden kínálkozó lehetőséget is, hogy „szórszálhasogató“ természetem a szerző nem éppen minden ízében megtámadhatatlannak látszó fejtegetéseim tomboljam ki. E helyett inkább szigorúan a felvetett kérdéshez ragaszkodva, előadom véleményemet a *Tordai-hasadék* és a *Tordahasadék* névalakra vonatkozólag.

Mint már az Erdély-ben írt cikkemben is említettem, a hasadék neve először III. Endre király 1291-ben kelt oklevelében fordul elő; ez az oklevél „*Thorda Akna*“ vendégnépeinek (hospites) kiváltságairól szólva, bizonyos földterületek között a *Torda hasadékj*-n túl lévő Király erdejét is olyannak mondja, mint amely már régtől fogva a tordai vendégnépek birtokában van (... silvam nostram Kiraly erdeje vocatam, ultra *Thorda hasadekja* existentem reliquimus eisdem possidendam, prout antea ab antiquo dignoscebantur possedissee).¹ Az idézetből szerintem kétségtelennek látszik, hogy azért nevezték akkor Torda hasadékjának a kérdéses sziklaszorost, mert legalább is egy része a tordai vendégnépek birtokában volt. Hogy ebben az állításomban nem tévedek, bizonyítja az a történeti tény, hogy a hasadékot — Nyárády állításával szemben — igen is nevezték *Peterd hasadat*-nak is, mint azt egy 1297-i oklevélben olvasom [Terra Peturd Hasadata vocata (*Hazai Okm.* VIII. 443; Csánki V. 725)]. Nem meglepő azonban az, hogy véglegesen még sem a közelebbi helyről ragadt rá a név a hasadékra, hiszen Peterd, Mészkö, vagy Szind a legtöbb erdélyi ember számára (aki t. i. nem járt azon a vidéken) ismeretlen helyen fekszik, míg az oklevelekben már 1075-től² kezdve sűrűn emlegetett Torda közgazdasági és művelődéstörténeti jelentőségénél fogva annyira ismert, hogy a róla elnevezett helyet az első említésre mindenki el tudja Erdély földabroszán helyezni.³ Nem kétséges, hogy a közsokás éppen ezért nevezte e hasadékot *Tordai*-nak. A Fogarasi havasok alatt levő községnek is közelebb fekszenek

¹ Vö. Fejér: *Godex Dipl. Hung.* Tom. VI. vol. I. 107. — Jakab Elek: *Kolozsvár tört. Okl.* I. 28. — Zimmermann—Werner: *Urkundenbuch*, I. 182.

² Vö. Knauz, *Mon. Strig.* I. 59. és Csánki V. 683.

³ A Tordai hasadék neve különben nem Tordán, Szinden, Mészkon vagy Túron keletkezett, ahol tehát tudhatták volna, hogy melyik községhez hány kilométerrel esik közelebb a hasadék, hanem távolabbi vidéken, ahol a távolságbeli viszonyokról vajmi kevesen tudhattak. Tordán és a hasadék közvetlen környékén régebben egyszerűen *Hasadat*-nak, újabban *Hasadék*-nak nevezik a sziklaszorost. Az előbbi, régebbi alak ma is megmaradt a hasadékon átfolyó *Hesdát* patak nevében. A közvetlen közelben élő román lakosság is egyszerűen *Cheia*-nak nevezi a szorost (L. még Nyárády: *i. m.* 9. l.).

magához a havashoz, és lám, mégsem azokról nevezték el a hegyvonulatot, hanem a legközelebbi jelentős helyről, Fogarásról.

A sziklaszoros legrégebbi neve tehát *Torda hasadékja* volt. A XVIII. század végéig ezt használták. Ezt az alakot azonban e tájt már régiesnek érezhették. A nyelvszokásban ekkor két újabb alak is keletkezett. Az egyik,⁴ a szokatlanabb, a szerzőtől is használt *Tordahasadék*, a másik meg a szokottabb és mai nyelvszokásunknak megfelelőbb *Tordai-hasadék* alak. E két alak küzdelme jól megfigyelhető a múlt század tollforgatóinál. Nem akarok most egyik alak magyarázatába sem bocsátkozni. De arra rámutatok, hogy a *Tordai-hasadék* alak a helyesebb és jobb, mert a szokásosabb képzési móddal alkottuk. A mai nyelvszokás szerint ugyanis helységnévből *-i* melléknévképzővel alkotunk helynevet (Bácsi torok, Runki szoros, Túri hasadék, Feleki tető, Kajántói út, Lombi tető, Kolozsvári kilátó stb.). Bár készségesen elismerem, hogy régebbi adatok is vannak a *Tordahasadék* alakra vonatkozólag, mint magam előbbi cikkem írásakor véltem, a kifejtettek alapján nyelvhelyességi szempontból a *Tordai-hasadék* alakot tartom helyesebbnek.⁵ Így meggyőződéssel most is csak ezt ajánlhatom minden természetjárónak és a nagyközönségnek is kizárólagos használatra. *Szta.*

A -li végű szavak.

A nyelvtisztaság ügyében való sok írás mégsem volt egészen haszontalan, valamelyes eredményét hébe-hóba mégis tapasztalni lehet. Legújabb bizonyság erre dr. *Vilhelem András* orvosnak szomorú írása, melyben a német származású, *-li*-ben végződő szavaknak nagy számáról panaszkodik. Nem elégszik meg a szavak pusztá fölsorolásával, hanem nagyobb hatás kedvéért és szellemesen mondatokban, használatukban szemlélteti őket, számszerint mintegy hatvanat.

Ez a nagy szám engem magamat is meglepett és írásának elolvasása után egész nap nem ment ki a fejemből, akaratlan is minduntalan rá gondoltam. De mekkora lett megdöbbenésem, amikor rájöttem, hogy ez a szám még korántsem teljes; az eszembe ötlő szokat föl-följegyeztem, másnap megszámláltam, a következőkben pedig — megtartva *Vilhelem András* módszerét — bemutatom őket.

Alighogy megszületünk, *fásli*-ba (1.) pólyáznak, nem sok idő múlva *dudli* (2.) helyett *cucli*-t (3.) dugnak szánkba, ha pépet kapunk ebédre, *parterli*-t (4.) vagy *hangerli*-t (5.) kötnek állunk alá, hogy kis *rékli*-nket (6.) be ne piszkítsuk. Amikor már járni tudunk, elvisznek az *onkli*-hoz (7.), akinek *hercpinkerli*-je (8.) vagyunk, szépen pacsit adunk *pracli*-jába (9.), erre egy *stancli* (10.) *cukerli*-t (11.) kapunk tőle, de nem holmi *promincli*-t (12.); karácsonykor is a legszebb *kriszkindli*-t (13.) ő adja, teheti is, mert jó tömött a *berzli*-je (14.).

Ha iskolába megyünk, *grifli*-vel (15.) írjuk az első szókat a palatáblára, hazafelé menet *csuzli*-val (16.) lödözünk, és ha sikerül valami ablakot bevág-

⁴ Megjegyzem, hogy az első alakot a XVIII. században csak egyetlen forrásban, Fridvalszky *Mineralogiá*-jában találjuk meg (1767), és így bizonytalannak kell tartanunk.

⁵ Lényegében ugyanezzel a megokolással ugyanezt az álláspontot foglalja el Brüll Emánuel az Erdély ez évi 9–10. számában Nyárády E. Gyula könyvéről írt bírálatában.

nunk, egészséges *tasli*-t (17.) kapunk. Hasonló jutalom jár ki, ha *pájcsli*-val (18.) megcsapdossuk a szomszédék *dakszli*-ját (19.) vagy *mopszli*-ját (20.) vagy *pudli*-ját (21.). Komolyabb dolgok is foglalkoztatnak már, pl. az, hogy rendben van-e labdarugó-cipőnk, elég kemény-e a *kapli*-ja (22.), nem szakadt-e le a *strupli*-ja (23.), megvannak-e a talpán a *stopli*-k (24.), mert különben nem lehet jól *dribli*-zni (25.); másik nyári szórakozásunk a *bicigli*-zés (26.), télen ellenben sokat *rodli*-zunk (27.).

Egy-egy sikerült napot valamelyik kocsmában fejezünk bé. Először is egy *krigli* (28.) sört rendelünk, hozzá sós-*stangli*-t (29.), vagy *stangerli*-t (30.) ropogtatunk, némelyik szívesebben eszik *ringli*-t (31.). Van olyan is, aki egy *stamperli*-t (32.) vagy *krampampuli*-t (33.) kér, de nem *glázli*-ban (34.), hanem rendes pohárban; a másik *halbcajtli*-t (35.) iszik, a *kráherli* (36.) azonban a kutyának sem kell. Azután evésre kerül a sor, elő a *spajscetli*-vel (37.). Az egyik megelégszik *virzli*-vel (38.), ropogós *sercli*-t (39.) kér hozzá, a másik *karmonádli*-t (40.) ecetes uborkával, a harmadik *snicli*-t (41.) *krumpli*-val (42.) szeretne enni, a negyedik többre becsüli a friss *brézli*-t (43.), csak az öreg nem tágít a *kvárgli*-tól (44.), messze illatos tőle a tájék, nem tudom, mi jó lehet benne.

Nem vetjük meg a zajosabb szórakozásokat sem. Néha kimegyünk a *vurstli*-ba (45.) vagy a *hangli*-ba (46.), mulatunk a *bretli*-n (47.) ugrabugráló *pojáci* kon (48.), még a *verkli*-k (49.) és *ringli*-spílek (50.) zenebonája, az egész kavargó *rumli* (51.) is jól esik egyideig. Ha megúntuk, beülünk egy *száletli*-be (52.), vagy elmegyünk egy *kugli*-ba (53.), vagy csak úgy *bumli*-zunk (54.) előre-hátra céltalanul, míg egy *grisli* (55.) van a zsebünkben. Arra azonban vigyázunk, hogy komoly *stikli*-t (56.) el ne kövessünk, mert *spicli*-k (57.) mindenütt vannak és könnyen be-*kaszli*-znak (58.), vagy *dunkli*-ba (59.) tesznek. Ha nem férünk a bőrünkben, inkább egymást *zurcli*-zzuk (60.), akármom mondani, *frocli*-zzuk (61.).

Néhány év múlva ennek is vége. Most már valóságos *gigerli*-k (62.) vagyunk, nagyon fontos, hogy *krágli*-nk (63.) fényes, *kravátli*-nk (64.) divatos, *fuszekli*-nk (65.) csikos legyen, a *hüzentrégli* vagy *hózentrágli* (66.) és a *strumpankli* (67.) kifogástalan legyen, egyszóval olyanok legyünk, mint akármelyik *firtli* (68.). Társaskörbe járunk, ügyesen keverjük a *pakli* (69.) kártyát és ha egy kis *mázli*-nk (70.) van, nyerünk a *ramsli*-n (71.). A *tartli* (72) öregnek való játék, nem hiába hasonlít annyira a *trotli*-hoz (73.), a *betli*-hez (74.) sincs semmi közünk. Ha megöregszünk majd, otthon ülünk, lábunkra *pantofli*-t (75) húzunk és hallgatjuk az asszony *kukli*-prédikációját (76.); ha néha kísétálunk, *parapli*-t (77.) viszünk magunkkal, egyébként napról-napra több lesz a *rapli*-nk (78.).

A lányok korán megtanulják, hogyan kell ügyes *pukkedli*-t (79.) csinálni; vigyáznak arra, hogy *krézli*-jük (80.) gyűretlen, a *bandli*-val (81.) vagy *pantli*-val (82.) díszített *pruszli* (83.) szép legyen; a *lajbli* (84) *reszti*-ből készült, de azért megteszi, csak a *pertli* (86.) igen vékony benne, pedig *bóvli*-t (87.) nem igen szoktak vásárolni. Hajuk elül *vukli* (88.), hátul *copfli* (89.), rajra *másli* (90.); lábukon parányi *spangli*-s (91.) cipő, olyan, mint a lehellet, *vádli*-jukon (92) szépen feszül a selyem *strimfli* (93.), ha ugyan szabad az ilyesmit észrevenni. Jól fest a ruhán az a kis *klöpli* (94.) is, pedig milyen régi, de ügyes a szabónő, jól kezeli a *rádli*-t (95.), tudja,

hová kell a *haftli* (96.) meg a *slingli* (97.), meg a *tászli* (98.) és mikorra való a *dirndli* (99.).

Minden jó volna, csak ne kellene időnként a mama kívánságára a konyhába is kinézni. Ott leül az ember a *bokerli*-re (100.), lábát *sáml*-ra (101.) vagy *sámerli*-re (102.) teszi, hogy könnyebben keverje a *kráfli*-nak (103.), a *delkli*-nek (104.), vagy a *tarkerli*-nak (105.), *nokerli*-nak (106.) vagy a *nudli*-nak (107.) *strudli*-nak (108.) valót; még hagyján, ha *puserli*-t (109.) kell csinálni, mert azt a lányok is szeretik. A fiúk bezzeg mindent megessenek, még a *pájsli*-t (110.) is szeretik, sőt az utálatos *ruszli*-t (111.) is. Jaj, ebédre éppen árvaleves van *gerstli*-vel (112.), de annál jobb a második fogás, *prézli*-s (113.) csirke salátával, a tészta sem rossz, *bájpgli* (114.) *hecserli* (115.) ízzel. Minden elő van készítve, csak a száraz *kifli*-t (116.) kell megdarálni.

Mint látható, egész életünkön végigkísérnek a *-li* végű szavak. Különösen sok van belőlük a szabónők szótárában, de nem hiányzanak a többi mesterségekből sem, csakhogy nem ismerjük mindeniket. Azt még tudjuk, hogy az asztalos nem nélkülözheti a *vinkli*-t (117.), néha a *cirkli*-re (118.) is szüksége van, a *pemzli* (119.) és a *smirgli* (120.) is jó ismerősünk; többé-kevésbé azt is tudjuk, hogy mi a *bindli* (121.), *biszli* (122.), *cángli* (123.) *cengli* (124.), *cvergli* (125.), *cvikli* (126.), *dekli* (127.), *endli* (128.), *frácli* (129.), *gurtli* (130.), *hölcli* (131.), *kitli* (132.), *kripli* (133.), *kurbli* (134.), *mántli* (135.), *paroli* (136.), *pendli* (137.), *pinkli* (138.), *pitli* (139.), *pukli* (140.), *rigli* (141.), *stempli* (142.), *stráfli* (143.), *stráml* (144.), *svindli* (145.), *trampli* (146.), *vimerli* (147.), de bizonyára van még elég, különösen ipari műszó, melyet még nem is hallottunk.

Érdemes volna őket elrettentő példának összegyűjteni. A dologban az a legszomorúbb, hogy jó részének nincs is magyar megfelelője; itt aztán szép munkatere volna egy ötletes szócsinálónak. De mit érnének akár a legtalálóbb szavakkal is, elfogadtatásukhoz és elterjesztésükhöz az egész magyarság öntudatos magartására, összefogására volna szükség.

Pedig ideje volna kitessékelní őket, elég hosszú ideig garázdálkodtak otthonunkban, mert mint *Melich János* kimutatta (M. Ny. XI. 1915. 384. l.), a XVII. század közepe óta szivárognak bé az osztrák-bajor nyelvterületről (L. még M. Ny. XI. 1915. 463. l. és XII. 1916. 316. l.). Ezért érthető, hogy különösen a Dunántúl terjedtek el nagy számban a szomszédság révén, úgy hogy a *-li* szóvég mintegy tréfás kicsinyítő, becéző képzőként egynéhány magyar szóhoz is hozzátapadt. Ilyeneket jegyeztek föl: *bájpgli* (kis kövér gyerek), *vaksili* (kancsal, sandaszemű, közellátó), *zabli* (fattyúgyermek), *zsákli*, *fótl* (L. M. Ny. XXVI. 1930. 207. l.). *Apili*-t (apa), *anyili*-t (anya) pedig magam is hallottam idehaza minálunk.

Brüll Emánuel.

Aki, amely, ami, — amelyik.

Egyel ismét megszaporodott az ellenfelek száma. Eddig csak az *amely* és az *ami* vonatkozó névmás fölcserélése ellen kellett harcolni (az *aki* névmást *amely* helyett csak szándékosan és céltudatosan használja olykor a szépíró), ma azonban már az ellen is küzdeni kell, hogy *aki* és *amely* helyett ne használják a címbéli 4-ik névmást, az *amelyik*-et; ezzel eddig mint vonatkozó névmással csak nagyritkán találkoztunk. Annyira ritkán fordult elő,

hogy csak egy-két iskolai nyelvtanban és nyelvműveléssel foglalkozó munkában fedezhető fel, ami szintén azt mutatja, hogy egyrészt ritka előfordulása miatt nem tartották szükségesnek a tanulókat véle megterhelni, másrészt azt, hogy használatában nem lépték át a megengedett határt.

Simonyi Zsigmond-nak *A magyar kötőszók* című műve II. kötetének 9. lapján a vonatkozó névmásokról szólóban ezt mondja: „*A mely* névmást általában nem kedveli a nép nyelve, és vagy a *ki*-vel vagy a *mi*-vel vagy legalább a *melyik*-kel helyettesíti.” Ebből világosan kitetszik, hogy az újságírás mai nyelvébe, itt-ott az irodaloméba is a nép nyelvéből került belé; legjobban ellepte azonban az élőbeszédet, még pedig nem csupán a mindennapi társalgás, hanem a szónoki beszéd, az egyházi szónoklat nyelvét is, úgy hogy többször hallani az *amelyik* névmást, mint a többi hármat együttvéve. Pedig nem minden helyes, ami a nép nyelvéből származik, ott is keletkeznek szabálytalanságok, romlások; ilyen az is, ha az *amelyik* névmás az *amely* és az *aki* helyét bitorolja, nyelvérzékünket erősen bántja.

Vannak ugyanis olyan esetek is, amikor az *amelyik* használata jogos és szabályos. Ime egy mondvacsinált példa: *Azt hozd, fiam, amelyiket akarod.* Ebben a mondatban nem is lehet *amelyet* használni helyette. Helyes ebben a mondatban is: ... még sántított azzal a lábával, *amelyiken* tizenkét operáció volt (Keleti Ujság 1937. IV. 4.); vagy ebben: Az a Kina, *amelyikről* eddig is sejteni lehetett (Ellenzék 1937. IX. 11.); mind a kettőben *amely* is alkalmazható lett volna, de *amelyik* határozottan helyénvalóbb.

Találunk olyan mondatokat is, amelyekben, ha nem is szabályszerű az *amelyik* névmás, de nem is kirívóan rossz. Pl. ... itt hall először felolvasni egy Jókai-novellát, *amelyik* hamar felébreszti stb. (Erdélyi Szemle 1936. 4. sz.); vagy: Dr. K. az élesztőt, *amelyikben* sok vitamin van (Református Naptár 1937. 119 l.). Ebben a mondatban csak akkor volna az *amelyik* névmás használata teljesen kifogástalan, ha a különböző élesztőfajták közül *egyentlenegy* kellene kiemelnünk és rámutatnunk mint olyanra, amelyikben (v. amelyben) sok a vitamin (Dr. K. az X-élesztőt, amelyikben sok vitamin van...). Mert ennek a mostanában térfoglaló névmásnak éppen az a tulajdonsága, hogy *egyetlen* személyre, *egyetlen* tárgyra (fajtára) mutat rá határozottan, határozottabban, mint rokonai, az *aki*, *amely* és *ami*.

Ezért hibásak, kifogásolhatók és kerülendők az alábbi mondatok: az a két szó, *amelyik* címül egymás mellé került (Erdély 1901. 52. l.); feltűnően régi példa. Más: Irigylem (a) két fekete szemét, *amelyik* álmodik mindig (Ell. 1937. V. 9.); ebben a mondatban fölösleges a határozott névelő, azért tettem zárójelbe; *amelyik* = *álmodik* = *mindig* pedig kellemetlenül összecseng. Még egy példa: Két váll, *amelyiken* nyugszik Franciaország sorsa (Ell. 1937. VII. 17.); ennek a mondatnak szórendje sem kifogástalan, az állítmány a mondat végére kívánczik: Két váll, amelyen Franciaország sorsa nyugszik. Mind a három példában két-két dologról van szó (két szóról, két szemről, két vállról), azért nem használható rámutatásul az *amelyik* vonatkozó névmás.

Annál kevésbé van helyén a következőkben, ahol a főmondatban megnevezett sok dologra vagy személyre vonatkozik a névmás: ... köszöntöttem azt az egynéhány fiatal testvéremet, *amelyik* otthagya az egyetem auláját... (Ell. 1937. III. 14.); itt *aki* szükséges, értelmi egyeztetéssel legfeljebb még

akik lett volna használható. Más példa: . . . de nem teszi le az a tizenötezer, *amelyik* a spanyol félsziget többi részén tagadja meg magában az embert (Ell. 1937. VIII. 28.); mint előbb, itt is *aki* (v. *akik*) van helyén. És még egy utolsó példa: Nyelvünknek bolgár-török jövevényszavai közt számos olyan példa van, *amelyiknek* pontos megfelelőjét . . . (Ligeti Lajos: Sárga istenek 5. l.).

A szóbanforgó névmás, az *amelyik* más fajtájú (vagy nem egészen egyfajtájú) névmás mint az *aki*, *amely*, *ami*, bár maga is vonatkozó névmás. Rokonságot tart azokkal az *-ik* végű névmásokkal is (egyik, másik, valamelyik, akármelyik, mindegyik stb.), melyek mellett az igeállítmány tárgyas ragozásban áll; ez is egyik fontos különbség közte és a többi vonatkozó névmás között. Pl. Azt a könyvet adom neked, *amelyiket akarod* (Balassa József: Rendszeres magyar nyelvtan 294. l.).

Mindez azt mutatja, hogy az *amelyik* névmást ritkán kell és szabad használni, ok nélkül ne alkalmazzuk sem *amely*, sem *aki* helyett, mindenkinek megvan a maga rendeltetése. Kár volna elvesztegetni azt a kifejezésbéli árnyalást, melyet a különböző vonatkozó névmásoknak maguk helyén való használata lehetővé tesz; ezt a sajátosságukat lassanként föltétlenül elvesztenék, ha *aki* és *amely* helyett derűre-borúra az *amelyik*-et használnók.

Brüll Emánuel.

Visszaélés a határozott névelővel.

Azt kérhetné valaki, hogyan lehet egy szóval, még pedig olyan kicsiny szóval, mint a határozott névelő (az, a) visszaélni. Ha kelleténél többször használjuk, ha akkor is élünk véle, amikor nem szabad vagy nem szükséges, visszaélünk véle.

A határozott névelő a távolabbra mutató *az* névmásból fejlődött, a *Halotti Beszéd* korában, a XIII. században használata még elég ritka volt, magában a H. B.-ben csak 4-szer fordul elő. Három évszázadra volt szükség, míg mai használata kialakult és megállapodott. Egyes esetekben még ma is ingadozik a nyelvhasználat, de ez természetes is, mert élő nyelvben végleges megállapodás nincsen.

A névelő lassú térfoglalására jellemző a *csángó miatyánk*, melyet Csűry Bálint közölt volt a Magyar Nyelv 1930. évi 26. folyamában a 170. lapon. Ebben a szövegben még egyetlen határozott névelő sincsen; így hangzik: Mi atyánk, ki vagy mennyekben, megszenteltessék te neved. Jöjjön te országod. Legyen meg szent akaratom, miképpen mennyben, azonképpen földön isz. Mi kenyerünket, mindennapit adjad nekünk. És bocsásd meg vétkeinket, miképpen mű es megbocsátunk ellenünk vétetteknek. És ne vigy, Uram, kiszértetbe. Megszabadíss gonosztól. Ámmen! *Szalay Miklós* pedig azt írja, hogy Zala, Veszprém és Somogy vármegyében, vagyis a veszprémi egyházmegye területén, közönséges ez a szöveg, úgy hogy *veszprémi miatyánk*-nak is mondható. Ennek a miatyánknak őseit Csűry Bálint megtalálta a Peer-kodex (XVI. század) 279—80. lapján. A névelőnek ebben az időben ugyan már eléggé széleskörű használata volt, de a miatyánkot mint áhagyományozott és megszentelt szöveget változatlanul, régiesen névelő nélkül tanították és tanulták még sokáig, néhol napjainkig.

A határozott névelő rendeltetése kétféle.

A határozott névelőt használjuk először akkor, amikor a névvel (a szóval) a fogalomnak egyetlen tagját, egyetlen fajtáját akarjuk megjelölni. Pl. Tán kigyult *a ház* is, úgy füstöl *a kémény*. (Arany: Toldi II. ének 1. versszak). Itt határozottan Toldi Lőrincné házaról és házának kéményéről van szó. Vagy: Toldi a jó késsel *a cipőt* fölszelte, *S* a cipővel *a húst* jóízűen nyelte. (Arany: Toldi IV. ének 11. versszak). Ebben a két sorban a Bence hozta cipőről és húsról szól a költő. Másodszer éppen ellenkezőleg akkor használjuk, amikor a nevet (a szót) valamely fogalomnak minden tagjára, egész egyetemére vonatkoztatjuk. Pl. Meddig *a szem* ellát pusztá földön, égen. (Arany: Toldi I. ének 3. versszak). Vagy: Elszörnyed *az ember* arra csak ránézni. (Arany: Toldi estéje III. ének 9. versszak). Az első példában bármely szemről, a másodikban is minden emberről van szó. (L. Réger Béla: A határozott névmutató. Bpest, 1905. 30. és 36. l.)

Ennek a kétféle célnak elérésére, az egyesre és az összességre való vonatkoztatásra, a nyelvnek többféle eszköze is van; a legegyszerűbb és ezért leggyakrabban használt módja a magyarban éppen a névelő használata, aminek az irodalomban az idők folyamán kialakult szabályai vannak. Ezek a szabályok — mint a nyelvtani szabályok általában — nem kivételnélküliek, sőt a névelő használatára vonatkozóak még a többiekénél is nagyobb szabadságot engednek meg, de egy bizonyos határon túl még sem tágíthatók; a határt a jeles írók és a műveltek közhasználatá vonja meg. Ezt a határt újabban mind többen és mind gyakrabban lépik át; ez ellen a visszaélés ellen küzdenünk kell, mert nyelvünket, előadásunkat pongyolává teszi, mint minden olyan szónak, szóelemnek használata, amely fölösleges.

Nem kell határozott névelő a világrészek, országrészek, tartományok, vármegyék és helységek pusztá neve előtt, de ha jelzője van, már megköveteli. Pl. A sokat vadászott *Afrikában*, de: B. *a legsötétebb Afrikában* is megfordult; *Svájc* a természetjárók paradicsoma, de: minden esztendőben fölkeresi *a kies Svájcot*; Romániának legszebb része *Erdély*; de: az én hazám *a hegyes-völgyes Erdély*; sok gyümölcs terem *Szilágyban*, de: *a hepebupás vén Szilágyban* születtem; a nyáron *Tusnádon* fürödtem, de: az erdélyi fürdők közül *a festői Tusnádot* kedvelem legjobban.

A pusztá család- és személynevek előtt és az állandó jelzővel ellátott család- és személynevek előtt sem áll határozott névelő, ámbár a régi irodalom nyelvében gyakrabban, néha az újabban is találkozunk véle, itt ott a nép nyelvében is. Nem helyes tehát azt mondani, hogy tegnap nálunk járt *a Pataki*, vagy *a Mihály*. Az ilyen neveket is, mint Vitéz Mihály, Oroszlán-szívű Richárd, Vak Béla, Földnélküli János stb. névelő nélkül használjuk, akárcsak a családneves személyneveket; az állandó jelzők ép' olyan hozzátartozói a névnek, mint a családnevek, azért is írjuk őket nagy kezdőbetűvel. Ha azonban a család- vagy személynévnek alkalmi jelzője van, rendszerint van névelője is. Pl. Nézd meg *a vén Toldit*, beteg-e, halálos? (Arany: Toldi estéje I. ének 36. versszak). Ott van *a hű Miklós*. (Arany: Toldi szerelme VII. ének 34. versszak). A költői nyelvben, így Arany Jánoséban is, találunk névelőtlen példákat is, ezek régiessé és tömörebbé teszik a nyelvet. Pl. *Ifjú Lajos király* atyja trónján üle (Arany: Toldi szerelme I. ének 3. versszak); *Jó Toldi* azonban másra figyelmeztet (Arany: Toldi estéje I. ének 34. versszak).

Legtöbbször fölösleges a névelő személyragos főnevek előtt, ez ellen szoktak legtöbbször véteni. Igaz, vannak nyelvészek, akik az élőbeszédre hivatkozva kissé engedékenyek ebben a kérdésben. Mindjárt kijátszotta (az) *ütőkártyáját* (Nyugat 1934. évf. II. köt. 33. l.); magukban hordták (a) *végzetüket* (Ugyanott); mindkét esetben jobb a névelőtilen alak.

Különösen akkor bántja a nyelvréket a névelő megléte, ha a személyragos főnévnek jelzője is van, amikor tehát nemcsak a személyrag, hanem a jelző is eléggé határozottá teszi a nevet. Pl. ... gyalázatos hálátlansággal fizetett (a) *második hazájának* (Ráth-Végh István: A könyv komédiája 111. l.); ... könyvre költötték (a) *megtakarított tallérjaikat* (Ugyanott 118. l.).

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a jelzős főnév előtt is helyén van a névelő, sőt helyén kell lennie, mert szükség van rá. Pl. Szomszédunk eladta *a vasderes lovát* (a pejt azonban megtartotta), a névelő kitétele szükséges, mert névelő nélkül: *eladta vasderes lovát*, azt jelenti, hogy nem is volt néki más lova. Itt tehát a névelőre kiemelés, különbségtétel céljából van szükség. De már helytelen ez a kifejezés: a leánya szemérmesen lesütötte *a kék szemét* (elég gyakori az efféle hiba), mert hiszen nincs is néki más szeme, a kiemelésre itt nincs szükség. Legfeljebb azokban a ritka esetekben volna helyes, amikor valakinek egyik szeme kék, másik barna, és ráadásul félig szemérmesen csak az egyiket, a kékét sütné le.

Ha a főnévnek számnévi jelzője van, vagy számnévi jelzője is van, szintén fölösleges a névelő; ilyenkor a fenti szabatoságot az ige alanyi, ill. tárgyaz ragozása fejezi ki. Pl. *Az éjtszaka elloptak két (vasderes) lovamat* (de megmaradt más kettő); azonban: *Az éjtszaka ellopták két (vasderes) lovamat* (és magam maradtam, mondja az egyszeri kárvallott gazda).

Megesik az is, hogy a személyragos főnév elé is ki kell tenni a névelőt, hogy a félreértést, a kétértelműséget elkerüljük. Pl. *A szomszéd fiát a malomba küldte*, ilyen formájában nem tudjuk, hogy *a szomszéd* alanyé vagy birtokos jelző; helyesen: a szomszéd *a fiát* a malomba küldte; ámbár a mondatok összefüggése legtöbbször elárulja a helyes értelmet, a szórend megváltoztatásával pedig minden esetben célt érünk: *A szomszéd a malomba küldte fiát*.

Hogy aztán miért kell névelő némely tulajdonnév elé (pl. hegyek, folyók, állatok neve elé), mások elé pedig nem; vagy hogy a jelző miért teszi szükségessé a névelőt a máskülönbben anélkül álló tulajdonnevek előtt (a vén Toldi), és miért teszi még fölöslegesebbé a személyragos köznevek előtt (megtakarított tallérjaikat), arra csak egy felelet adható, az, hogy így kívánja a nyelvszokás, amely legfőbb törvényhozó, ill. törvény-előkészítő a nyelvben. A rosszmájúak ugyan azt mondják, hogy ennek is a német (nyelv) az oka; meglehet, hogy igazuk is van.

Nem kell a névelőt kitennünk némely ragos határozó elé sem: (a) külföldön, (az) idegenben, (a) minapában, még kevésbé határozószók elé: (az) imént, (a) tegnap, (a) legtöbbször, (a) legjobban, (a) leginkább stb. Ez a helytelen használat azonban annyira el van terjedve, hogy hiában küzdünk ellene, nemsokára az lesz a helyes és elhagyása lesz hiba. Egyes esetekben különbségtételre használja fel a nyelv a névelőt: *a nyáron, a tavaszon, a télen, az őszön* annyit jelent, mint a legközelebbi (mult vagy jövő) nyáron stb. Pl. *A nyáron* Szovátán voltam vagy leszek. *A télen* Olaszországban jártam

vagy pihenek.* A névelőtlen alak (nyáron, tavasszal, télen, ősszel) azé vszakot jelenti ál'alában. (Nyáron nagyon meleg van stb.). Ugyanúgy *az este, az éjjel* a tegnapi estét, éjjelt jelenti.

A határozott névelővel sokan foglalkoztak a magyar nyelvtudományi irodalomban, legrészletesebben *Réger Béla* írt róla föntebb idézett munkájában; nemcsak használatát mutatja be igen sok példával, hanem a határozott névelő keletkezésével (a különböző nyelvekben), a magyar határozott névelő történetével is részletesen foglalkozik. Legutóbb *Dengl János* nemrég megjelent munkája (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Bpest, 1937. 206—210. l.) foglalja össze röviden, de mindenre kiterjedő figyelemmel a kérdésre vonatkozó tudnivalókat. Magyar Nyelv és Magyar Nyelvőr című nyelvtudományi és Magyarosan című nyelvművelő folyóiratunkban is minduntalan találkozunk a határozott névelő használatából vagy elhagyásából származó vétségek megrovásával. Nem főbenjáró bűnök ezek, de ha kisebb dolgokban engedünk, hamar hajlamosakká leszünk nagyobbak elkövetésére és megbocsátására.

Brüll Emánuel.

* A jövő nyár, tavasz, tél, ősz kifejezésére gyakrabban használják ezeket az alakokat: a nyárra vagy nyárára, a tavaszra, télire, őszire.